

K lokalizaci zaniklých středověkých osad a jejich plužin v lesních a polních prostorách Dražanské vrchoviny

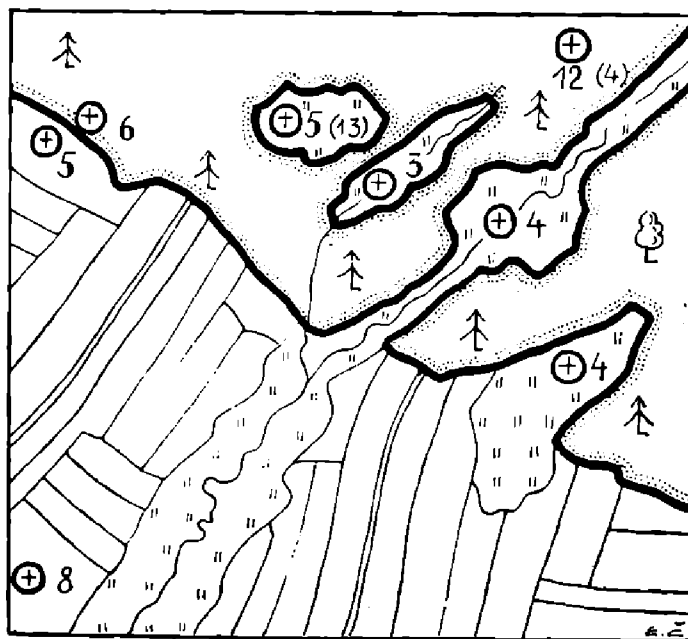
ERVÍN ČERNÝ

Při určování lokalizace zaniklých středověkých osad a jejich plužin na Dražanské vrchovině s pomocí povrchového průzkumu jsme v našich dosavadních studiích zaměřili pozornost na vodoteče, vodní zdroje, na vertikální členitost krajiny a charakter či bonitu půdy, na přítomnost kamenolomů, na staré a zaniklé cesty, na roubené lesní nebo polní studny, na osamělé existující nebo zaniklé dvory, na hájovny vzdálené od dnešních osad, na osamělé kostely, na polní sběr keramiky.

V této práci si klademe otázku, zda-li lze vyvodit lokalizační závěry na základě rozmístění zaniklých středověkých osad (ZSO) a jejich plužin v dnešních lesních a polních prostorách, případně v jejich dominantním umístění v lučních nebo polních enklávách v lesích. Vycházíme při tom jednak ze situace dnešní, jednak ze situace z doby vzniku Indikačních skic, tj. z roku 1826.

Čerpáme z materiálu 49 ZSO. Do tohoto počtu nezařazujeme dalších 5 původně zaniklých osad, které byly později na stejném místě obnoveny. Z uvedeného počtu je lokalizováno 32 ZSO (65,3 %) v lesích a 17 ZSO (34,7 %) v dnešních polích nebo lukách; tedy dvakrát více v lesích než polích.

Při lokalizačním vyhodnocení ZSO v lesích zjišťujeme, že v současné době (obr. 1) se nalézají 12 ZSO hlouběji v lesích a je pokryto lesním porostem. Jsou to ZSO: Baldov, Bezděčice, Bouchenec, Holčkov, Hrádek, Jesenec, Lhota u Vážan, Polom, Přivyšina, Mojetín, Ovčinec a Valkounov. — Na okraji lesa v blíz-

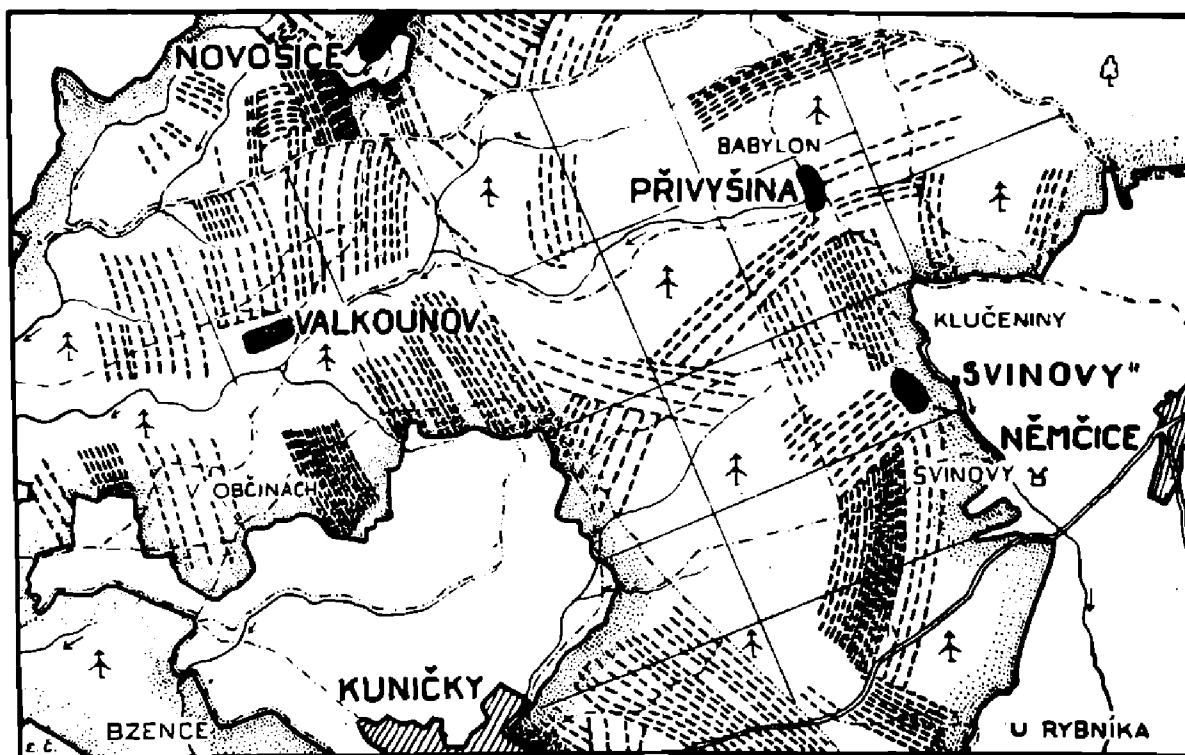

Obr. 1. Schéma lokalizace zaniklých středověkých osad v lesích a polích.

kosti dnešní obdělávané polní nebo luční půdy máme zjištěno 6 ZSO. Jsou to: Hamlíkov, Neradice, neznámá ZSO u Lipovce, tzv. Svinovy, Vaňkouš (obr. 2). Jsou vesměs kryty lesním porostem. — Zbývajících 12 ZSO je rovněž umístěno v lesních terénech, ale nejsou kryty lesním porostem. Rozprostírají se v lučních nebo v polních nebo ve smíšených lučně polních enklávách, které jsou ponejvíce nepravidelného, řidčeji pravidelného tvaru. Osada je lokalizována buď uvnitř enklávy, nebo při jejím okraji, zčásti v enklávě, zčásti v okolním lesním terénu.

Enklávy můžeme rozdělit do několika typů:

1. typické enklávy, kdy jejich délka nebo šířka jsou jen o něco málo větší než rozměry ZSO,
2. enklávní protáhlé údolní lesní louky, kdy délka enklávy je vícenásobně delší než délka ZSO,
3. rozšířeniny enklávních protáhlých lesních luk.

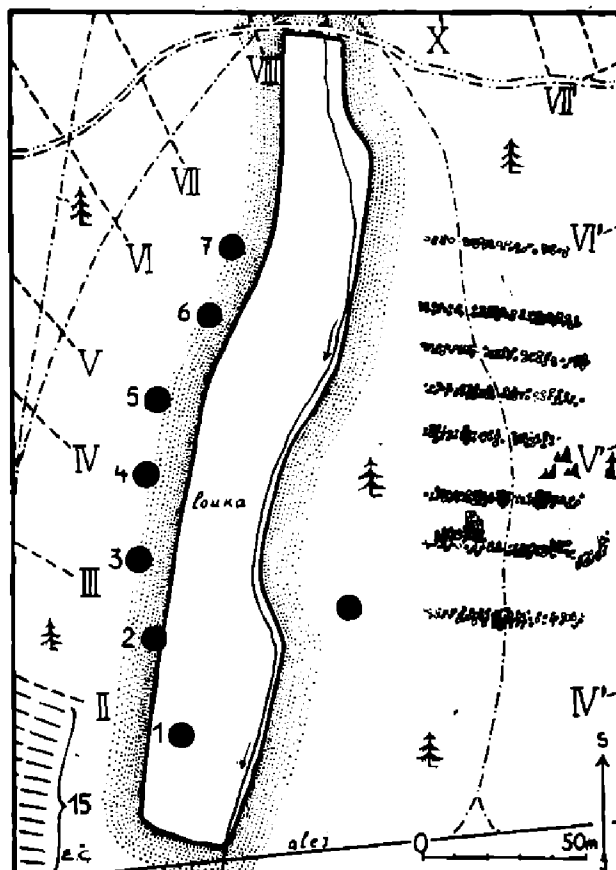
Obr. 2. Zaniklá středověká osada dnes nazývaná „Svinovy“ – příklad lokalizace zaniklé osady v okrajovém lemu lesa. Zaniklé osady Valkounov a Přivýšina jsou příkladem lokalizace zaniklé osady v hloubi lesa.

V prvním typu enkláv leží v současné době 5 ZSO: Bohdalůvka, Českovice, Lhota u Březiny, neznámá ZSO u Vaňkouše, Vilémov (obr. 3). V druhém typu enkláv leží v současné době 3 ZSO: Bystřec, Schreynern, Sokolí (obr. 4). V třetím typu enkláv registrujeme 4 ZSO: Gadišinu, Hošperk, Novošice, Svatoňůvku (obr. 5).

Srovnáme-li dnešní situaci ZSO v lesích a v jejich enklávách se stavem z roku 1826, zjišťujeme, že do typických enkláv bylo v roce 1826 lokalizováno 13 ZSO, tedy o 8 více nežli dnes. To znamená, že většina typických enkláv byla v průběhu posledních 155 let zalesněna.

Při lokalizačním vyhodnocení ZSO v dnešních polních katastrofách zjišťujeme v naší sestavě, že 8 ZSO je situováno v polních nebo lučních terénech značně vzdálených od hranic dnešních lesů. Jsou to: Beňátky, Dvorce, Harbichy, Housko, Jablonsko, Lipina, půl Podomí, Střilinsko. — 9 ZSO, tedy více

Obr. 3. Zaniklá středověká osada Bohdalůvka – příklad lokalizace v místě typické luční enklávy.

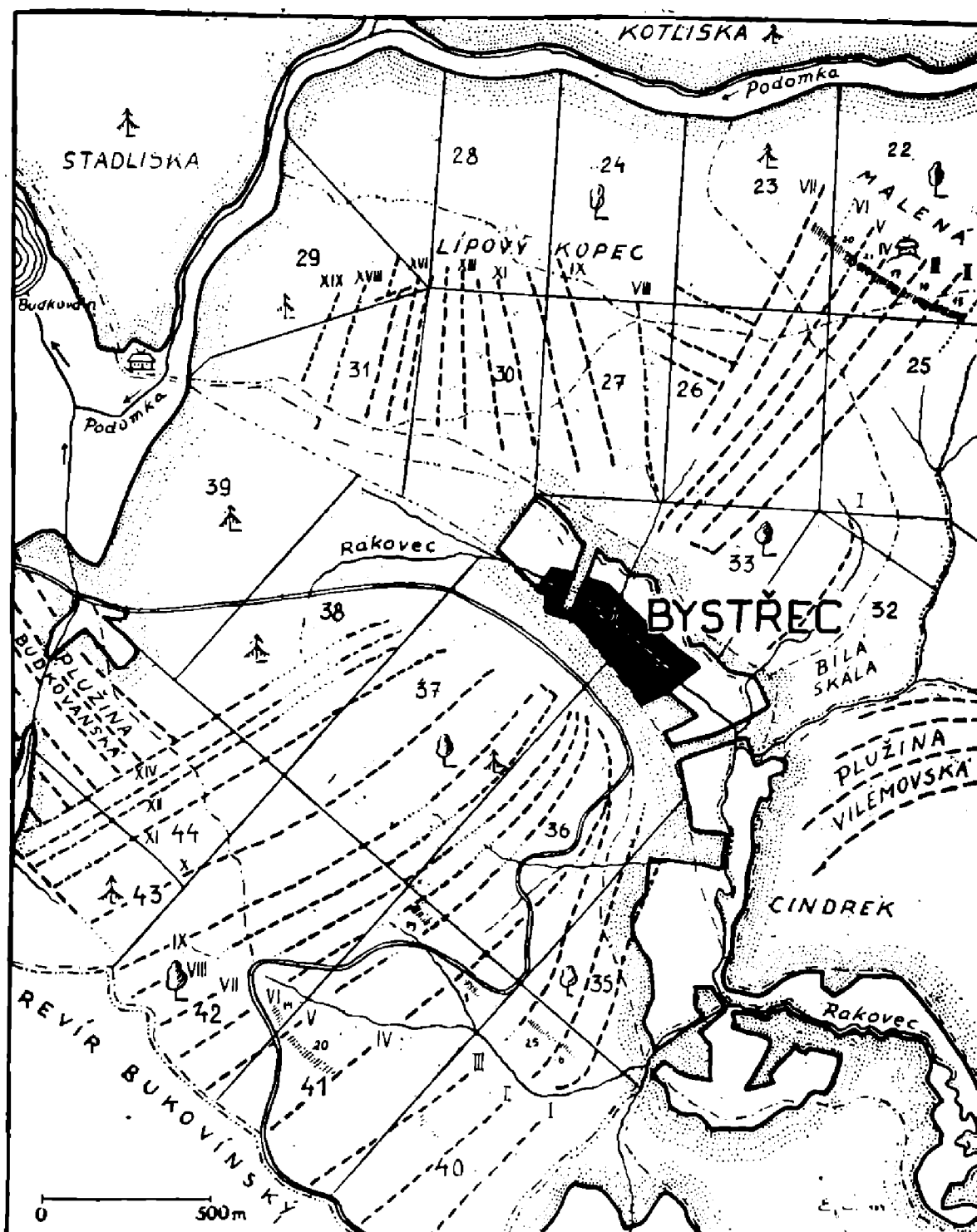
než 50 % této skupiny, je situováno v okraji plužin v samé blízkosti lesních hranic. Z těchto 9 ZSO celkem 5 leží při více méně rovném okraji lesní hranice (Budkovany, Podolí, ZSO u Mordovánky, Týpeček, Žižlavice) (obr. 6) a 4 další jsou umístěny v klínovitém lučním nebo polním výběžku, zasahujícím hlouběji do lesního terénu (Budonice, Lúčka, Maršín, Mechlov) (obr. 7).

Plužiny našich 49 ZSO můžeme rozdělit vzhledem k jejich vztahu k lesům nebo dnešním polím do tří skupin:

1. zaniklé plužiny situované jen v dnešních lesích. Zaniklé vesnice jsou v těchto případech situovány hluboko v lesích. Těchto plužin je 21 a ve velké většině případů se dají povrchovým průzkumem kartograficky zobrazit (obr. 8).
2. zaniklé plužiny situované zčásti v lesích, zčásti přivtělené k dnešním plužinám. Je jich 23. Z nich u 5ti je většina plužiny ZSO včleněna do plužiny některé z okolních existujících osad (obr. 9), u 10 zůstala většina plužiny zaniklé osady v lesích (obr. 10) a u 8 odhadujeme, že asi polovina plužiny ZSO je zaujata do plužiny sousední existující osady, zatím co druhou polovinu kryje les (obr. 11),
3. ve 4 případech zaniklé plužiny jsou zcela zaujaty do dnešních polí jedné nebo dvou i třech existujících sousedních osad.

Srovnáme-li zalesnění zaniklých plužin z r. 1826 — tedy před 155 roky — s dnešní situací, zjišťujeme řadu změn:

1. zatím co nalézáme v r. 1826 luční, polní nebo smíšené enklávy na 16 zaniklých plužinách, zjišťujeme je v současné době jen na 6 plužinách,
2. v roce 1826 probíhalo plužinami čtyř ZSO celkem 5 průklestí, dnes jen u dvou zaniklých plužin 2 průklesti, navíc zmenšené (obr. 12),
3. část zaniklé plužiny u 5 ZSO byla r. 1826 kryta rozsáhlými pastvisky (obr. 13). Dnes jsou tyto plochy pokryty již druhou generací lesů. Je ná-

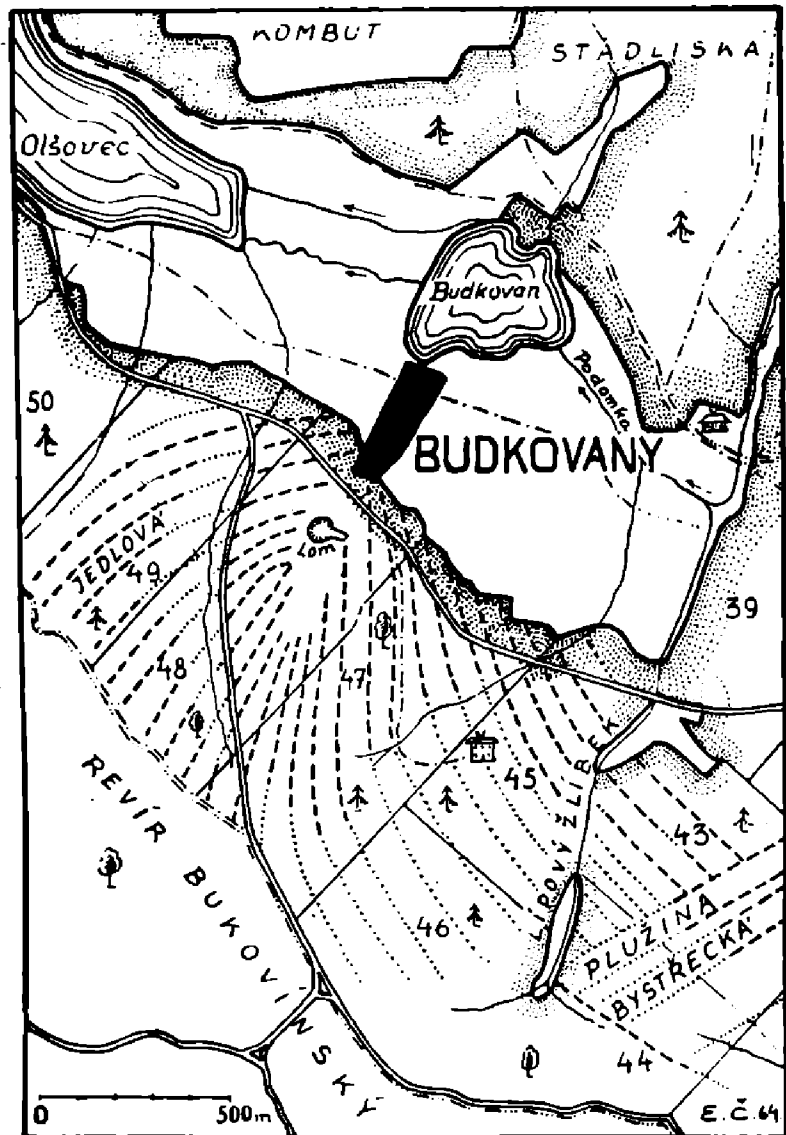
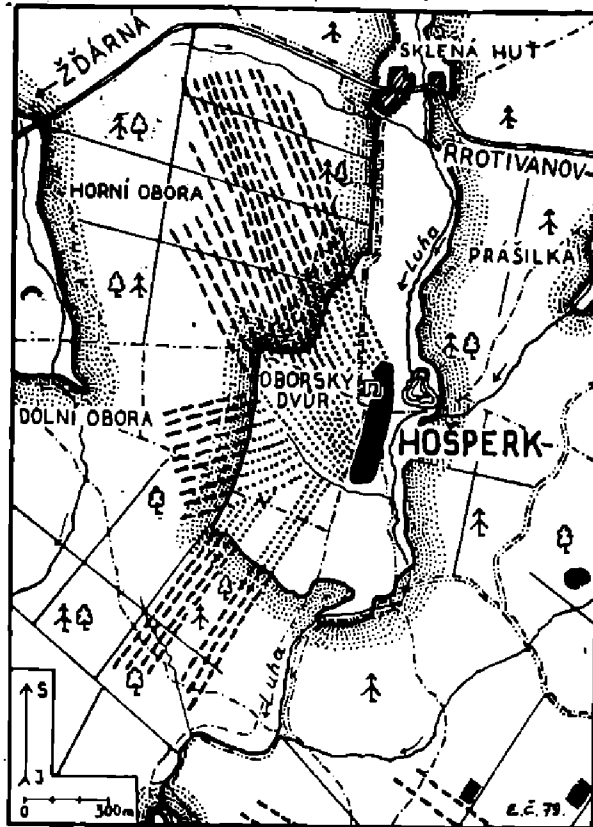

Obr. 4. Zaniklá středověká osada Bystřec – příklad lokalizace v enklávní protáhlé údolní lesní louce.

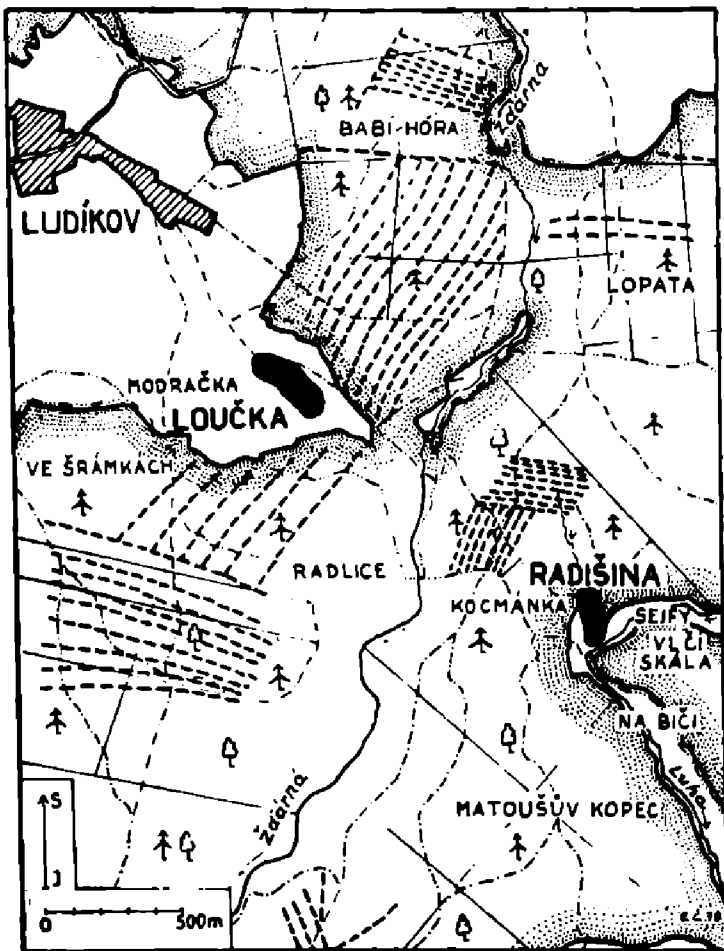
padné, že značné plochy těchto pastvisk jsou pokryty úseky plochých záhonů. Tyto záhony nemají se středověkou plužinou nic společného. Vznikly sice na ploše zaniklé plužiny, ale mnohem později po jejím zániku v důsledku obnoveného využívání půdy. Narušují obraz původní zaniklé plužiny, s čímž je třeba počítat při pokusech o její rekonstrukci,

4. na mnohých okrajových plochách dnešních lesů, kam primárně zasahovala zaniklá plužina, zjišťujeme k roku 1826 větší nebo menší polní úseky, zpravidla dominikální (obr. 14). Dnes jsou tato místa kryta lesem. Zjišťujeme v nich zpravidla záhonové stopy a od lesního okraje z roku 1826 je dělí hraniční lesní příkop.

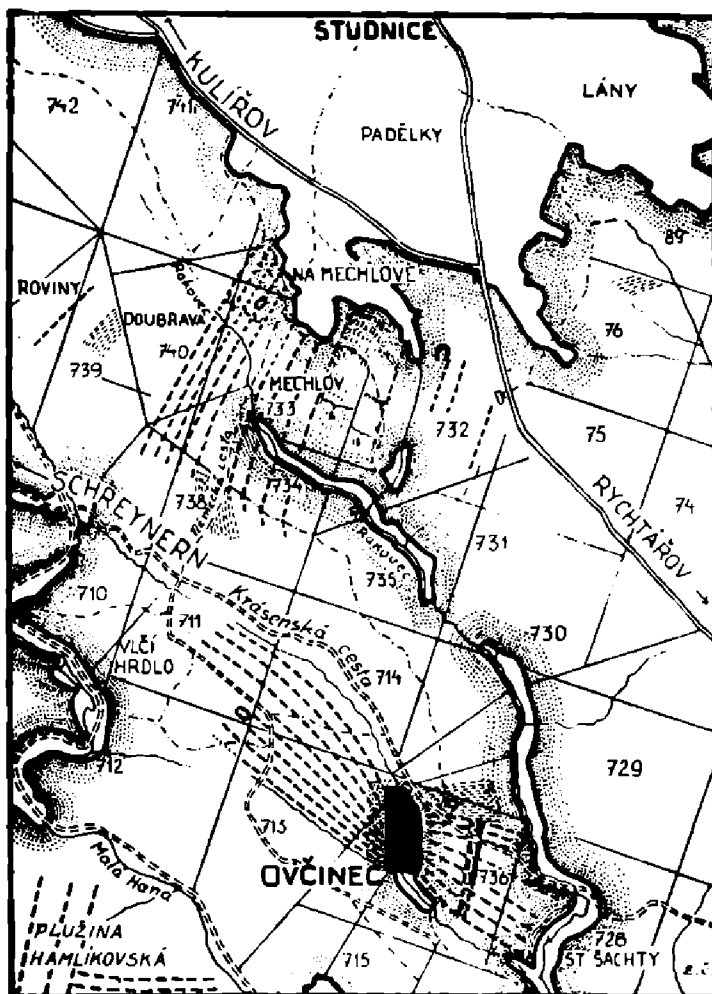
Obr. 5. Zaniklá středověká osada Hošperk. Příklad lokalizace v rozšířené enklávě lesního údolí s poli a lukami.

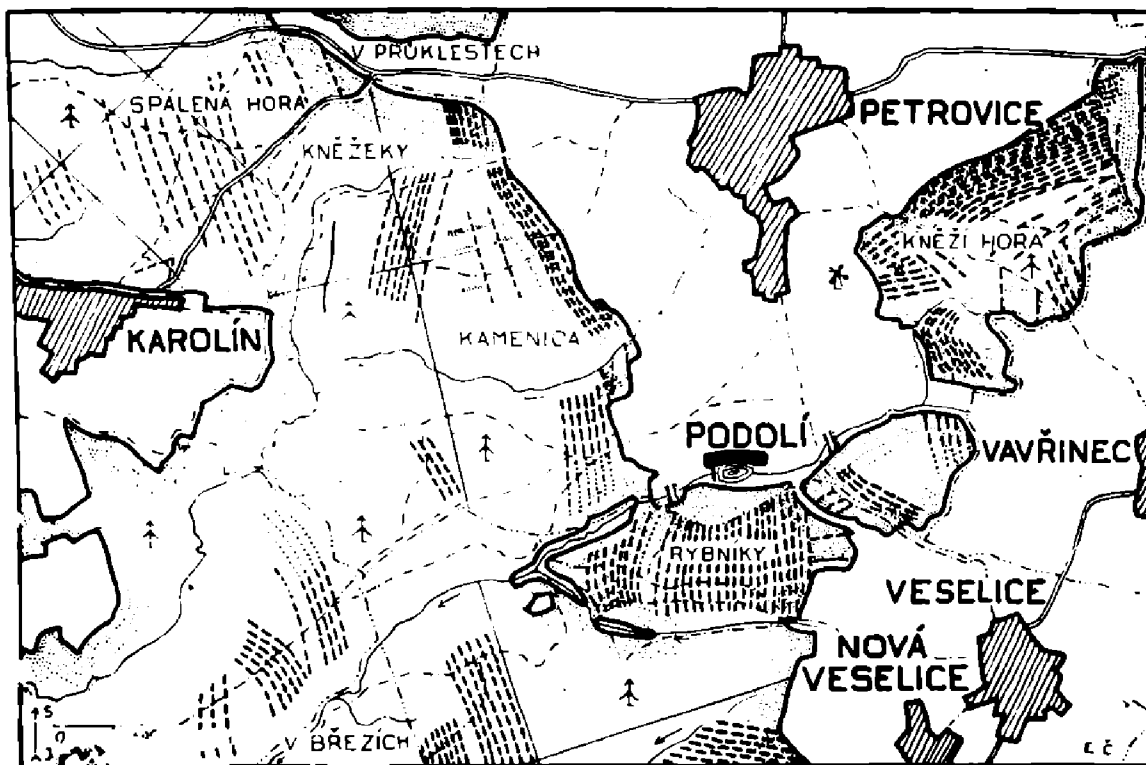
Obr. 6. Zaniklá středověká osada Budkovany – příklad lokalizace vedle lesního okraje.

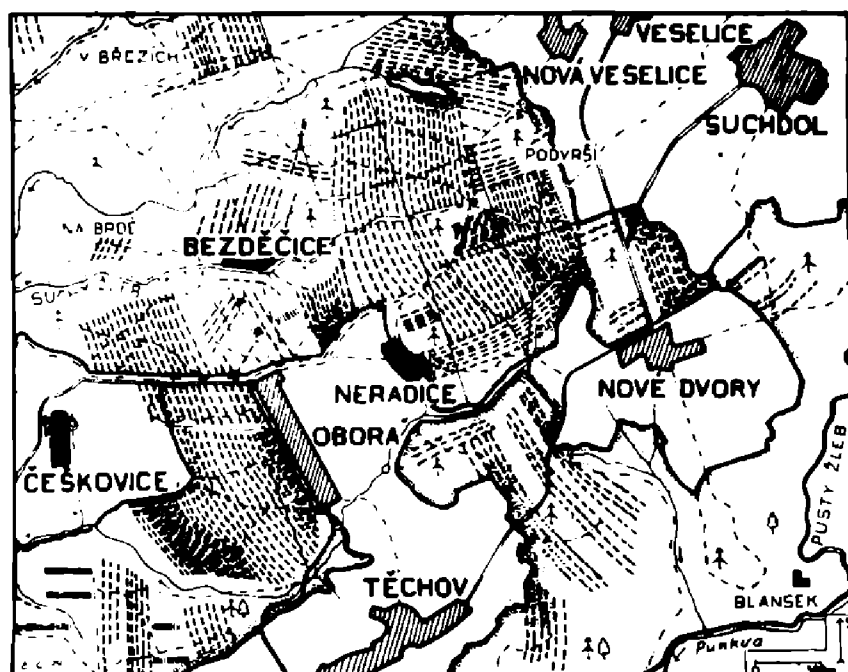
Obr. 7. Zaniklá středověká osada Loučka –
příklad lokalizace v klínovitém lučně-pol-
ním výběžku.

Obr. 8. Zaniklá středověká osada Ovčinec
s plužinou – příklad úplné izolované plu-
žiny v hloubce lesů.

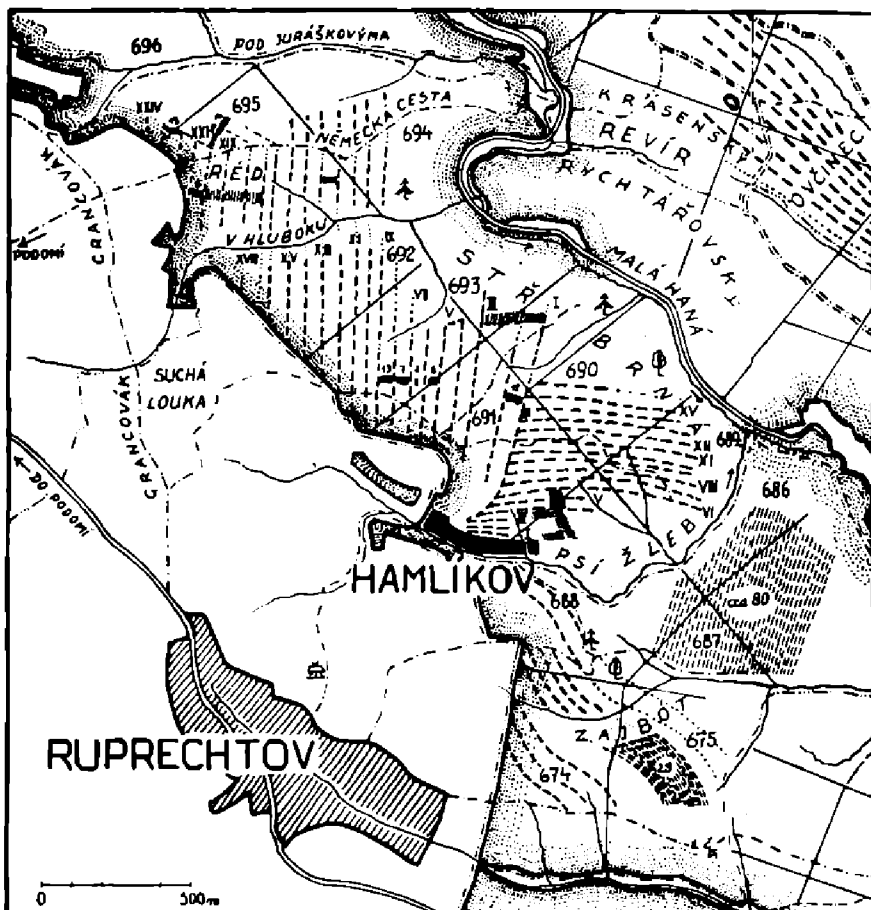

Obr. 9. Zaniklá středověká osada Podolí, jehož plůžina je z převážné části zaujata dnešní plůžinou Petrovic.

Obr. 10. Zaniklá středověká osada Neradice, jejíž plůžina se nalézá z větší části v lesích.

Přírůstek lesů za posledních 155 let na místech zaniklých plůžin na úkor enkláv, pastvin, průklestí, ev. polí není typický pro zaniklé plůžiny. Je to jev všeobecný, způsobený postupným zanikáním trojhonného hospodaření, zaváděním jetelového krmení dobytka a jeho ustajováním namísto věkovité pas-
tevní praxe. Postup lesů na úkor pastvin a orné půdy nezačal rokem 1826; sahá svými kořeny do druhé poloviny (VIII. století, kdy stát z národohospodářských důvodů počal prosazovat rušení pastvin (4). Svědčí pro to i některé naše nálezy v terénu zaniklých plůžin v dnešních lesích, které už nejsou na Indikační skice z roku 1826 zachyceny a které jednoznačně vypovídají, že

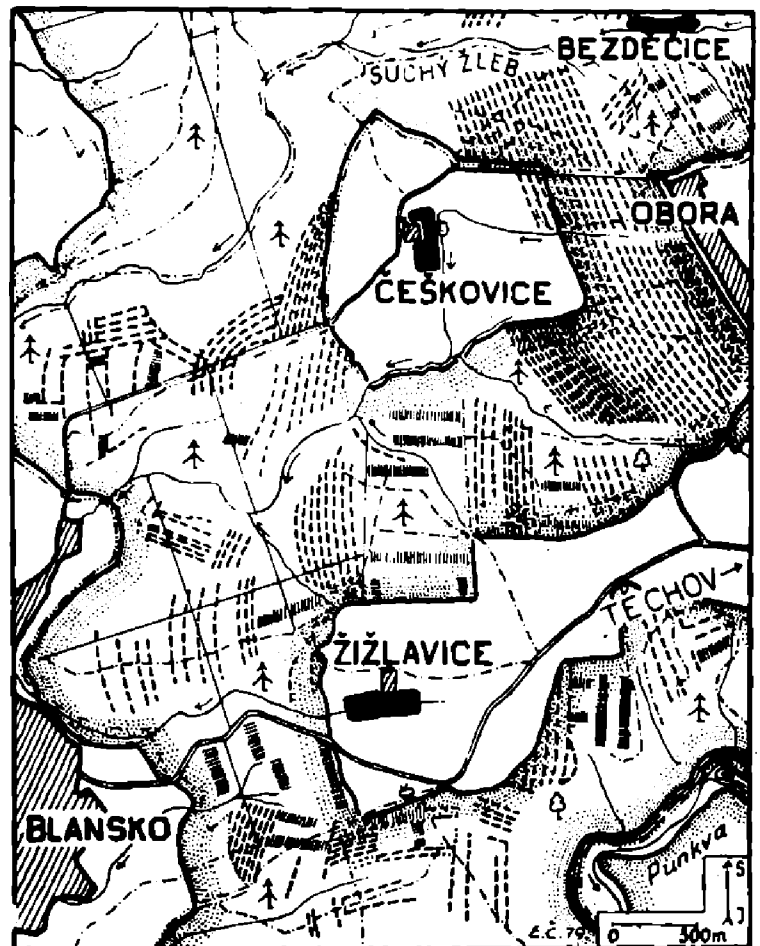
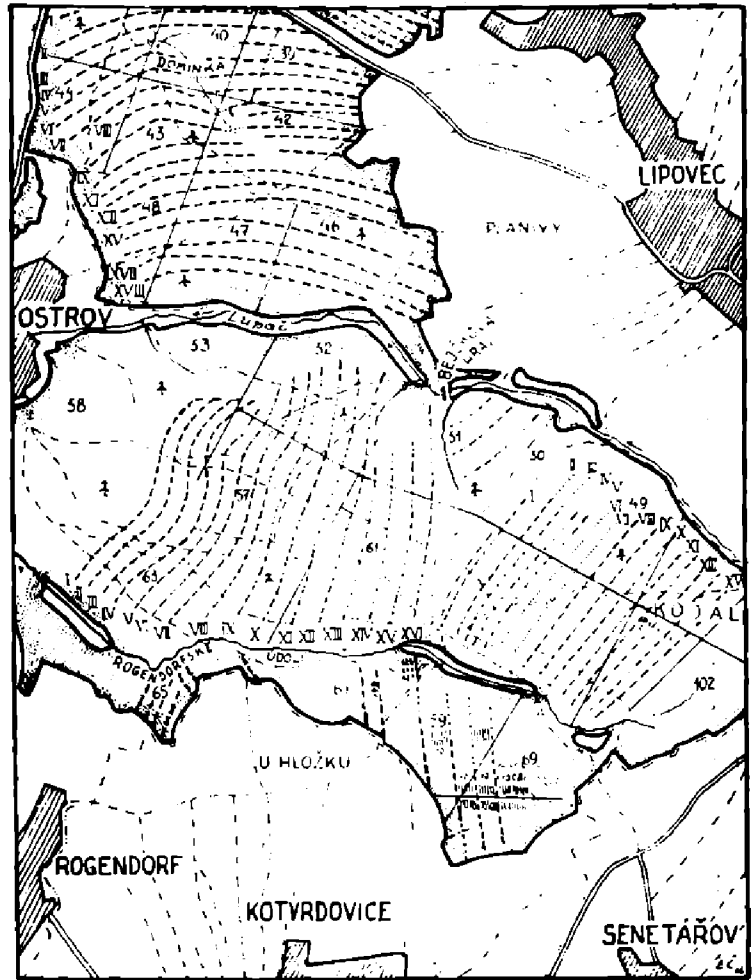
Obr. 11. Zaniklá středověká osada Hamlíkov, jehož plůžina se rozkládá zhruba z poloviny v lesích a z poloviny je zajiata dnešní plůžinou.

půda v těchto místech, v roce 1826 již zalesněných, byla před tím druhotně pastevecky nebo orebně využívána.

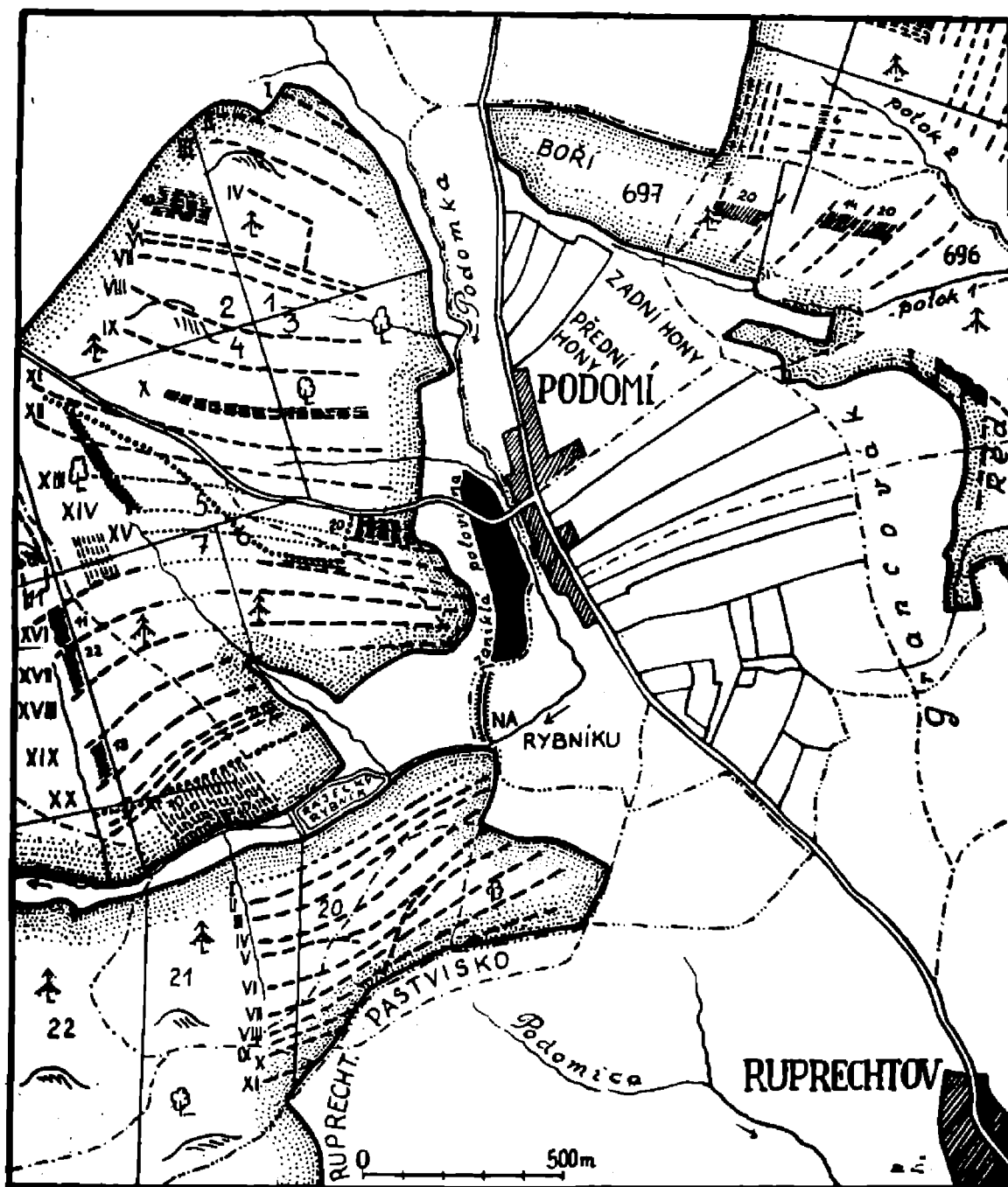
Závěry, které vyplývají z naší lokalizační analýzy jsou následující:

1. Většina ZSO je lokalizována v lesních terénech. I ZSO situované v dnešních plůžinách mají v 50 % lokalizační afinitu k okrajům lesa.
2. Značná část ZSO je situována do lučních nebo polních enkláv v lesích, což představuje 40 % ze všech osad lokalizovaných v lesích, ale v roce 1826 to bylo plných 66 %.
3. Převažují co do počtu zaniklé plůžiny, které jsou zcela nebo z větší části kryty dnešními lesy (53—71 %).
4. Zaniklé plůžiny byly druhotně narušovány četnými lučními a polními enklávami, průklestěmi, pastvinami. Od druhé poloviny XVIII. století dochází k postupnému zanikání těchto druhotných zásahů a k šíření lesů na jejich místo.
5. Studium zaniklých středověkých plůžin, tak jak se nám tyto jeví při povrchovém průzkumu, vyžaduje konfrontaci s písemnými a mapovými materiály v pozemkových katastrech, zejména s Indikační skicou (nejsou-li k dispozici starší mapové dokumenty z vrchnostenských archivů).
6. Závěry č. 1, 2, 4 mají význam pro zjišťování lokalizace ZSO a hledání zaniklých plůžin.

Obr. 12. Zaniklá plážina v trati Kojál, s průklesí ve směru Senetářov-Ostrov a druhou průklesí ve směru Kotvrdovice-Lipovec. Průklesě probíhaly podél dnešních lesních cest spojujících jmenované osady.

Obr. 13. Dnes lesem zarostlé pastvíska mezi zaniklými osadami Českovicemi-Zižlavicemi. Je pokryto druhotnými záhonými, probíhajícími ve směru sever-jih. Při jeho jižním okraji je několik záhonů probíhajících ve směru východ-západ.

Obr. 14. Zaniklá plůžina zaniklé poloviny Podomí. Severně od rybníka bylo v r. 1826 domínkální pole. Západně od rybníka jsou stopy po druhotném záhonovém úseku, který r. 1826 už byl pokryt lesem.

Literatura

- Černý, E., 1976: Typy zaniklých středověkých osad na Drahanské vrchovině z hlediska vertikální členitosti terénu. *Archaeologia historica* 1, s. 99—107.
- Černý, E., 1973: Osudy plůžin zaniklých středověkých osad na Drahanské vrchovině. *Historická geografie*, 11, s. 195—208.
- Černý, E., 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plůžiny. *Studie ČSAV* 1, s. 167.
- Loň, F., 1972: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích. Praha, s. 221.

Zusammenfassung

Zur Lokalisierung mittelalterlicher Dorfwüstungen und ihrer Fluren in Wald- und Feldräumen der Höhe Dražanská vrchovina

Eine Lokalisationsanalyse von 49 mittelalterlichen Ortswüstungen und ihrer Flurbilder im Wald- und Feldgelände der Höhe Dražanská vrchovina. Die Analyse stützt sich auf die Lage in der Gegenwart und in der Entstehungszeit der Indikationsskizze aus dem Jahr 1826. Von 49 Ortswüstungen liegen heute 32, d. i. 65,3 % in Wäldern und 17, d. i. 34,7 % in Feldern.

Von den 32 in Wäldern situierten Siedlungen werden heute 12 als Wüstungen in Wiessen- oder Feldenklaiven lokalisiert, im Jahr 1826 waren es 20 Wüstungen. Die Hälfte der heute in Feldern liegenden Ortswüstungen befindet sich knapp neben Waldrändern. Diese Feststellungen spielen bei der Suche nach Ortswüstungen oder der genaueren Lokalisierung eine Rolle.

Die Fluren der Ortswüstungen breiteten sich vorwiegend in Wäldern aus, entweder ganz oder zu einem mehr oder weniger großen Teil. Abgekommene Fluren, die heute ganz in Feldkatastern liegen, kommen nur zu einem geringen Prozentsatz (8,1 %) vor. Bei den von Wald bedeckten Fluren läßt sich heute ein Vorkommen von Enklaven in 6 Fällen feststellen, im Jahr 1826 waren es noch 16 Fälle. In diesem Jahr kamen auf abgekommenen, heute waldbedeckten Fluren Weideplätze, Durchforstungen und Randfelder vor. Auch diese Feststellungen können der Suche nach abgekommenen Fluren dienlich sein. In den beiden letzten Jahrhunderten hat sich der Wald auf freigelegte Partien der abgekommenen mittelalterlichen Fluren ausgebreitet. Der entgegengesetzte Vorgang, ein Rückzug des Waldes, tritt in diesem Zeitraum wesentlich schwächer in Erscheinung.

Es ist zweckmäßig, die Ergebnisse der Oberflächenbegehung abgekommenener mittelalterlicher Fluren mit der Lage in der Indikationsskizze aus dem Jahr 1826 zu vergleichen. Oft kann man dann das Aufspüren mittelalterlicher Ortswüstungen verbessern, störende Eingriffe in das abgekommene ursprüngliche Flurbild entdecken und erklären, die sekundär von Feld-, Weide- oder Durchforstungenklaven verursacht wurden.

Legende zu den Abbildungen

- Abb. 1. Lokalisationsschema mittelalterlicher Ortswüstungen in Wäldern und Feldern.
Abb. 2. Mittelalterliche, heute „Svinovy“ genannte Ortswüstung — Beispiel der Lage einer Ortswüstung am Waldsaum. Die Ortswüstungen Valkounov und Přivýšina sind dagegen Beispiele der Lage in Waldinnern.
Abb. 3. Mittelalterliche Ortswüstung Bohdalůvka — Beispiel der Lage in einer typischen Wiesenenklave.
Abb. 4. Mittelalterliche Ortswüstung Bystřec — Beispiel der Lage in der Wiesenenklave eines Waldtals.
Abb. 5. Mittelalterliche Ortswüstung Hošperk — Beispiel der Lage in einer verbreiterten Waldtalenklave mit Feldern und Wiesen.
Abb. 6. Mittelalterliche Ortswüstung Budkovany — Beispiel der Lage neben dem Waldrand.
Abb. 7. Mittelalterliche Ortswüstung Lúčka — Beispiel der Lage in einem keilförmigen Feld-Wiesen-Ausläufer.
Abb. 8. Mittelalterliche Ortswüstung Ovčinec — Beispiel einer vollkommen isolierten Flur im Waldinnern.
Abb. 9. Mittelalterliche Ortswüstung Podolí, deren Flur größtenteils im Flurbild der heutigen Gemeinde Petrovice liegt.
Abb. 10. Mittelalterliche Ortswüstung Neradice, deren abgekommene Flur größtenteils in Wäldern liegt.
Abb. 11. Mittelalterliche Ortswüstung Hamříkov mit Flur, die etwa zu einer Hälfte von Wäldern und heutigen Fluren eingenommen wird.
Abb. 12. Abgekommene Flur auf der Trasse „Kojál“, mit je einer Durchforstung gegen Senetářov-Ostrov und Kotvrdovice-Lipovec.

Abb. 13. Wald auf dem abgekommenen Weideland der Ortswüstungen Českovice-Žižlavice. Sekundäre Grundstücke in NS Richtung. An deren Südrand verlaufen einige Felder in OW Richtung.

Abb. 14. Abgekommene Flur der Ortswüstung Podomí. Nördlich vom Teich lag im Jahr 1826 ein herrschaftliches Feld, westlich vom Teich waren Spuren nach einem sekundären Feldabschnitt, der im Jahr 1826 schon vom Wald bedeckt war.